

եթէ կ'ուզէք՝ «նախակիրէկեան-հաթեան» նշա-
նագրով գրուած է, ինչպէս եւ Յարգ. հրա-
տարակիւն՝ «ոչ հաստատապէս այլ կարծեօք
միայն թէ Հ-Մ-Ե-Ն պատկանին», ըսած է:
(Հ.Պ. 1899, էջ 16):

Առաջին երկու բողոքակնիքներուն վրայի
տառերն այնքան մաշած եւ արուած են՝ որ
կարելի չէ մէջէն օ եւ է տառաձեւ մը կամ
նշանագիր մը ճանչնալ, ուստի եւ ուս-յոյ՝ անըն-
թեռնիկ են: Թերեւս ուրիշ որ մը, ազատ ժամա-
նակ ունեցած ասեմն, նորէն զբաղման անոնցմով:
Միայն վրայի գրութեանց հետքերէն կրնանք ապա-
հովարար հետեցընել թէ քննադատ նշաններն
իսկ գաղով երրորդ քառանկին կըրոյն՝
— զուտ եզրիպատկան մէջնադրոյ մտածելով
գրուած է: — Այնն սկսեալ առաջին բողոքակ
նշանագիրը կը ներկայացընէ՝ «Բ-
Ե-Ն», եւ արեւակն գաղափարա-
նիշն է, որ եւ կը նշանակէ՝ «ԲԱ
աստուածն», — «արեւակն աս-
տուած» հետեւաբար կը բարդացուի՝

ԲԱ: Անոր աակի յարգող նշանը կը ներկայացընէ՝
«առ-» մը կամ «անհաւաք-»-ի, եւ կը կարգացուի՝
ՄԵՆ: Երրորդ երրորդ նշանն է՝ «ըստ գաղափարա-
նիշը մանաւանդ երբ գրուի երեք անգամ՝ վրայն
վրայ» արդ ըստ վէտմէտեքցընող այս
երրորդ տառը կը կարգացուի՝ Ն: բայց այստեղ
առանձին արժէք մը չունի, այլ նախընթաց ՄԵՆ
տառին ձայնական լրում (complément phoné-
tique) է, եւ կը յայտնէ՝ թէ իրմէ առիկ նշանը
պէտք է կարգաւ -ն վերջաւորութեամբ, ինչ-
պէս ալ է ՄԵՆ նշանագիրն: Այս բանը բաւ-
ական կը դիւրացընէ եզրիպատկան արձանագրու-
թեանց ընթերցումը, որուն շատ քիչ անգամ
կը հանդիպենք բեւեռագիր արձանագրութեանց
մէջ: Ցակի չորրորդ գծիկը մէկ կ'ույժ թողով՝
անցնինք ձախ կողմի նշաններուն: — Առաջինն
որ գտակ մը կը ներկայացընէ, կը կարգացուի
նշանակէ՝ Ն: բայց ասիկայ ճիշդ իրեն ձայնական

արժէքով: Իսկ անոր աակինը թէեւ նշանը չէ կը
ներկայացընէ, որ «ՄԱ գիտեհաշն» — «ար-
դարութեան», խորհրդանշանն է եւ կը կարգա-
ցուի՝ ՄԱ, հաւանական է թէ կըրոյն փորագրելի
կողմէ եւ կամ Յարգ. Հրատարակչէն ընդօր-
նակութեան սխալ մ'ըլլայ: Արդ կարելի է թէ
պարզապէս փետուր մը կամ՝ որ նշոյն է եղէգի
մը մէջ՝ տերեւը ներկայացընէ այդ նշանն, այս-
ինքն՝ ըլլայ սա՛ տառն, որ կը կարգացուի՝ Ա:

Հիմայ գանք վերեւ յետաձգուած վերջին
տառին, որ ծայրը կեւ գծիկի մը ձեւն ունի,
չկարենալով որոշել թէ կ'ընէ կը ներկայացընէ
կամ թէ որ գաղափարանիշն է՝ դիմեցի եզրիպ-
ատկան արձանագրութեանն ուսուցչի՝ Պր.
Մասպերոյի՝ օգնութեան, որ ըսաւ՝ թէ այդ
գծիկը կամ պակասաւոր բառի մը անշարժ
կերպով գծուած մէկ տառն է, եւ կամ՝ պարզ
բիւն մըն է, կըրոյն վրայ գրուած, արտաքին
օ եւ է պատճառով: Իսկ ընթերցումն եւ մեկ-
նութիւնն հաստատեց եզրիպատկաններէն ուսուցչի:
Արդ վերեւ թուած իւրաքանչիւր տառին
ձայնական արժէքն իրարու քով բերելով՝ կ'ու-
նենանք,

ԲԱ-ԷՆ-Ա-ՄԵՆ,

կամ աւելի ճիշդը՝

ԱՄԵՆ-ԷՆ-ԲԱ,

որոնց երկուքն ալ կը նշանակեն՝ «Ամին աս-
տուծոյ արեւն»:

Ինչոքից կը ճիշդ գիտնալ թէ՛ ո՛ր է այս
ԱՄԵՆ-ԷՆ-ԲԱ անունը կրող անձն. արդեօք Թա-
գաւոր մըն է, թէ՛ պարզապէս եզրիպատկեց պաշ-
տօնեայ մը: Այս մասին ուսուցչիս՝ Պր. Մա-
սպերոյի՝ բան մը ՀՏացուցի, այլ թղթատելով
Բրուզզի եւ այլ եզրիպատկաններու կողմէ կաղ-
մուած արդարացուցականներն՝ այս անունն հետքն
իսկ չգտայ: Մանկթուն եւս չի յիշեր զայն:

Պարիս, 10 Յունիստար 1899:

Կ. Յ. ՐԱՍՄԱՆՅԱՆ

ՄԱՅՆԱԲԱՐԱՆԱՆ

Նորիցեանց Դ. Մոնթեսանդի, Պատմութիւն 75ա-
մնայ զոյութեան Ներքինեան Հայոց Հոգեւոր Դպրոցի
որ ի Թիֆլիզ (1824—1899 Հատոր Ա. (1824—1850):
Վեց պատկերով:

Հրատարակութիւն Հոգաբարձութեան Դպրոցի:
Յփո. տպ. Յ. Մարտ, 1898. Մեծ 80 էջ 498:

Լուսնեւի ունինք մեծ գործք մը, բազմա-
կողմանի է լի դիւանական յիշատակարաններով, որ
պատեւ կը բերէ՝ նման բազմաթիւ գործերով ար-

Ս. Այս առթիւ հարկ կը համարի ինչորեւ Գեոր.
Թ. Ա. Պաշտանէն որ Հաւորի Նշոյ թուով ծանցած
կրիպարի ձեւագրին ընթերցման համար առէն հարաւոր
միջոցները ձեռք առնու. եւ ծանուցանէ Հրատարակու,
կարելի է որ թանկագին հրուածիւն մը պարտաւէկ այն:
Թուարեւի բաժնին համար՝ կարելի է դիմել տեղւոյն այն
հասարակութեան առաջնորդ եպիսկոպոսին օգնութեան:

գէն հանրածանօթ՝ Հեղինակին, Գործն իբր նախապարտաւորութիւն մըն է նոյն դպրոցին 75ամեայ յորեւմտին, Յիսնամայ տարեկարգին՝ 1874ին՝ ալ մտադրութիւն կար տեսել, որ առթիւ նոյն տարին լոյս տեսաւ երկու տետր «Ընծայարեւութիւն» ներսիստան Գպրոցի յորեւմտին որուան, մի Կիսմարեւոյ կողմից, (Տօնը 1874) բայց յորեւմտեանը չկատարեցաւ։ Այժմ 1899-նոյ 21ին կ'իյնայ 75ամեայ յորեւմտին, զոր տեսել որոշած է Հոգաբարձութիւնը։ Աւելի բաւ ընտրութիւն չէր կրնար ընել Հոգաբարձութիւնը, ներկայ գործն գլուխ հանել յանձնելով Ա. Երեցեանի արդէն 1895ին։ Գրեւ ներսիստան Հոգեւոր Գպրոցի պատմութիւնը, կ'ըսէ Հեղինակը, ասել է գրեւ դարուս կովկասեանի Հայոց ընդհանուր լուսաւորութեանն եւ զարգացման պատմութիւնը, եւ այն՝ մասամբ զուգործաց նոյն իսկ արքունական դպրոցների սկզբնական յառաջադիմութեան հետ, որ «Ինչիւ եւ այն՝ առաւ նիւթ կը պահէր, քանի որ «Ի Հնդկստանէն դպրոցում է թէ թեմին կենսատարիւյում», միայն 1851 թուականին սկսելով՝ եր գտնուին «կենդանի գործերը, (ԱՅԻ) իսկ հին տարիներէն «եւ իջ փշուր կայ մնացած», եւ մնար միայն իշխանների գիւմարը, որուն ծարերները պրգաւել է Հեղինակը 1895 տարւոյ երեք ամիսները (Սեպտ. — Դեկտ.) Անոնցմէ լուրջած է «նոյն նիւթը, որ գլխաւորապէս ծառայեց ներկայ հասարակ կազմուտ համար»։

Առաջին հատորն նիւթն բաւ այսմ կը հասնի մինչեւ 1850, դպրոցին իբր միայն 25ամեայ ինտեղ ներկայացնելով, ամէն մանրամասնութեամբ՝ որպէս աղբիւրներ կը ներկայ։ Գործը բաժնուած է վեց ընդարձակ գլուխներու, իւրաքանչիւրը բազմաթիւ մանրամասնութեամբ։ Մէջը լոյս տեսած են շատ մեծ քանակութեամբ գործեր, ծրագիրներ, թղթակցութիւններ, հաշիւներ եւն, զորոնք անհնար է հոս մի առ մի յիշել։ Հաստատանք առ փոքրով Գպրոցին պատմութեան քանի մը գլխաւոր կէտերը գրքին կարգաւ։

Առաջին գլուխը (N°1 էր ներսու Ե. էլ 1—28) տեղեկութիւն կու տայ նոյն արդիւնաշատ անձին գործունէութեան սկզբնական մասին։ Ծնած 1770ին Մատարանի գիւղը Հաջողիկեան գերդաստանէն՝ (իւրկարապետ եղբայր 1808ին ճանչցուեցաւ իբրեւ ազնուական, կեցով նաեւ «Կամարահան» անունը) կը թուած է Խամսիկի Գրեգոր վարչապետին քովը՝ որ 1801ին Կ. Պոլսոյ պատրիարք եղաւ։ Սարգիսապ 1791ին, ձեռնադրուեցաւ 1794ին ի Ջուրաշիւս եւ խաբարեցաւ իբր նախնակ յետգին եւ վաղորդն, որ մնաց 3—4 տարի։ Կ. Պոլսոյ դառնալով 1799ին, քիչ ժամանակ փոխանորդ եղաւ Դանիէլի պատրիարքին, բայց արդէն նոյն տարին իշխանին գաւառիով՝ նպատակց յիշեալ Դանիէլի կաթողիկոս ընտրուելուն։ Ահա ասկէ կը սկսի հանրածանօթ կռիւն՝ «Դանիէլ — Դանիէլեան» կաթողիկոսութեան մասին, որուն մէջ Դանիէլեան կողմին հօգին էր ներսու Ուսումնարանի զաւարտար յաջած էր ներսու արդէն իւր վարչապետութեան ժամանակ, երբ 1807ին՝ Նոր-Նախիջևանի առաջնորդի փոխանորդ՝ Զանք տարաւ «Լազարեան» հիմնելի վարժարանն նոյն

տեղը կանգնել առլ, որուն համար նոյն տարւոյ Դեկտ. 5 թուականաւ ծրագիր մ'ալ յորհած էր (այլ էլ 11—23)։ Ծրագիրը չյաջողեցաւ, բայց ներսու կրցաւ իշխանին չինել առլ 50 ժառանգաւորաց համար ուսումնարան մը։

Բ. Գլուխը՝ «Ներսու Առաքապետին Առաւտանի առաջնորդ» (էլ 29—85) կը նկարագրէ Տփլիսի ներսիստան Գպրոցի հիմնադրութեան պարագաները։ Ներսու իւր ծրագիրն իրաւորեցուց կը կարտեւր նիւթական միջոցի, երբ (1817ին) ընդունեցաւ Ասրգիս Եսայանի Լուսու-Մէլիքեանէ 5000 թւ., եւ Լազարեան Յովհ. աղայն 3000 (Լազարեանց նպատար յետոյ հասաւ 7000թ.) Դաւի սկսաւ կրպակներ շինել՝ իբրեւ եկամուտ, որ աւարտեցան 1822ին, Ժողովրդեան նպատակելով (առաջին հանգանակողաց ցուցակ տես էլ 51—2)։ Գպրոցին ալ շինութիւնն սկսաւ 1821ին աշան եւ երկար տեւեց, ասկայն արդէն 1824ին սկսաւ սկզբնական դաստանութիւնը։ Գործին նպատակէ սկսան կառկները, նախ մանր (ցուցակ մը՝ էլ 53—54), յետոյ բաւական մեծ. այսպէս առաջին մեծ կտակին բրաւ 1825ին Թիֆլիսեցի Թովմաս Եովհաննէսեան, որով սակայն՝ տարիներ ետքը միայն կրցաւ դպրոցը ընդունել իբր 11.000 թւ. երկրորդ կտակին ալ՝ զոր բրաւ Անեցի Նապասր Բարսեղեանց 2արտիկեանց (բնագիրը էլ 57—9), իբր 4600 թւ., տարիներով մէջի նիւթ եղաւ։ Գպրոցի ծրագիրներու մէջ կայ նաեւ Հաջան Զրպետի 1816ին փարիզէն խաւած կանանադրութիւնը (այլ էլ 78—84)։

Եւս երկր է Գ. Գլուխը («Ներսիսեան Ուսումնարանի սկզբնական գրքը» էլ 86—235), Արամգարեան Յարութիւն՝ որ 1796ին Ասարախան ծնած եւ Սերովոյ Պատկանեանի աշակերտած էր, 1824ին Տփլիս գալով՝ ստանձնեց իրեն յանձնուած վարչութիւնը, որ վեց տարի տեւեց մեծ արդիւնքով, այնպէս որ այս միջոցը «Դար Արամգարեան» (1825—30) կըսոյ կոչուի։ Գպրոցը, որ 1824 Դեկտ. 1ին բացուած էր, 1825 Սեպտեմբերին արդէն 208 աշակերտ ուներ, տարւոյն վերջէ՝ 320։ Հետաքրքրական է Արամգարեանի ծրագիրը (էլ 87—8) եւ իւր «Յուցակ պարտաւորութեանց վարժապետաց» (էլ 98—103), ընդարձակ կանոնադրութիւն մը։ Ամէնէն աւելի ներդրութիւն կար դատադրքին, այնպէս որ մինչեւ անգամ առեւտրեւն ստիպուեցաւ 1825ին թարգմանել «Հրահանգ քրիստոնէական վարչապետութեան», եւ դպրոցի տպարանի մէջ տպագրել առլ 2ամիսներ քեթաւ կանոնութիւնը (էլ 91)։ Առաջին պարզեւարձաւորութիւն եղաւ 1826 փետր. 24ին, երբ 18 հոգի անդամիկ ուսումնարանին վկայագիր տուին (անունաց ցանկը՝ էլ 115—6), որոնց մէջն են՝ Աւաքել Ասարախան, Խաչատուր Աբովյան, Սեւեմիս Նազարեանց, Յովհ. Սեւեմի. Թովմասեանց (հիմնադիր Տփլիսու Մարիամեան — Թովմասեան օրիորդաց ուսումնարանի), Պետրոս Մատանիեանց («Սպիւթակ») եւն։ Թատուկ տեղ մը շնորհուած է հոս «Ներսիսեան Ուսումնարանի Տպարանին» (էլ 118—130) եւն, որուն հիմն դրուեցան՝ երբ Գեորգ Երսեմեան Արժարանի 1817ին Եւրպա ճամբորդելով

գնած էր Ամստերդամի հին հայ տպարանի տառերն ու այլ պարզալիք, որով 1819ին կորգի բերուեցաւ տպարանը, ըսյց բուն գործել սկսաւ 1823ին: Առաջին գործքն եղաւ Դ. Դաւթեանցի «Խրատ բժշկութեան կալիքամարդ (cholera morbus) հիւանդութեան», Մինչեւ 1828 տպարանը առաւ 30 կտոր մանր եւ միջակ հրատարակութիւններ (ցուցակ՝ էջ 126—7), որոնց մէջ յիշելու է նոյն իսկ Ներսիս Ե. Գործը «Համառատութիւն անցից բրիտանական Մայր Աթոռայ Հայոց Ա. Եղմիածնի» (կրկին տպ. 1853), Չամչեանի քերականութիւնը 1825, Ողբ Եղեկոյի 1824ին: Քիչ միւտքն եկաւ Չուլարանի ալ (էջ 130) եւ նաեւ վիճաբարութիւն: Ներսէս մտադիր էր՝ Մերթառիանցի նմանութեամբ՝ «Չարգարութիւն Հայոց գրագիտական» պարբերական մ'ալ հրատարակել (ծրագիր տես էջ 131—2), որ 1826—7ին պիտի ծաղկէ լոյս տեսնէ, բայց վերահաս պատերազմէ խափանեց՝ անոր հետ շատ ուրիշ ծրագիրներ ալ, ինչպէս նաեւ: Սալլաթեանցի ծրագրակ թերթը, որ անոր տեղ 1829ին լոյս տեսաւ «Մուշղլը Արարատեան», Պատերազմին նկարագրութիւնն եւ Մատառովի յաղթութիւնը լոյս տեսաւ 1827ին՝ «Համալսել ի գնդէ որոշեցելոյ ժամանակն Կովկասեան սահմանաց» — «Յակովբ Էռհան Զարգեա», (էջ 134—160) յատուկ տեղ մը կը զբաւէ զբոյր մէջ իւր ունեցեալ գերոյն գաղոցին համար: Այս ամէնին որ 1811էն վեր առաջին ուսուցչական եղաւ հայ լեզուի ի փարիզ, հետաքրքրական թղթակցութիւնը Ներսիսի հետ առաջին անգամ՝ հրատարակուած կը գտնենք հաւ (էջ 139 - 148, 151—160), իսկ՝ իբրեւ ուսուցիչ կոչուել 10.400 ֆրանկ տրուեց Ներսիսի, եւ Տփլիս ալ համեմատելով (1826 Դեկտ. 5) հիւանդ ու ծեր, ալ միայն օգուտ չբերուեց գաղոցին, այլ նաեւ դարձական վէճերու անբնդհատ առիթ (Իբր 2', 3', տարւոյ համար ստացուի վերջոյ 5736 իբր): Ժամանակին համար մեծ գուժար մը, եւ մեծաւ Տփլիս 1837ին: Զարգեալ մասին հետաքրքրական է Ներսիսի նամակն առ Կամպա (էջ 186—90): Ասկէ ետքը ծանր օրեր եկան գաղոցին համար, պատարզովի ասին «Ցապալում Ներսիսի» (էջ 161 եւն), որուն հետեւութեամբն 1828ին առ.ժամայ կերպով փակուեցաւ 400 աշակերտով գաղոցը: Ալամդարեանն ալ աքսորուեցաւ, որով կրկին փակուեցաւ գաղոցը 1830ին (տես էջ 201—211): «Ալամդարեանի գործունէութեան արդիւնքը» (էջ 211—26) ամէնէն լաւ կը ցուցնէ «Ուսումնարանի գրութիւնը գոցուելու ժամանակ» (էջ 226—35), որուն մասին գեղեցիկ ընդհանուր տեսութիւն մըն է Ալամդարեանի 1833ին առ Ներսէս գրած՝ «Յայտարարութիւն» (տպ. էջ 211—23), Ալամդարեան, որուն վեցամսեայ վարչութեան ժամանակն ուսումնարանը առած էր 100էն ասելի ուսումնարաններ (էջ 212), աքսորուած Նոր-Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքը, 1834ին մեծաւ 38 տարեկան՝ վերադարձաւ աւագակներէ: Տփլիսու արդ ժամանակն՝ «Վերուականաց Դպրոցը», որուն մասին այնչափ ծակը կ'ընէր պետութիւնը, համամասութեամբ Ներսիսեանի շնչին արդիւնք տուաւ (էջ 230—5),

Չորրորդ գլուխը գաղոցին գոնարագին ժամանակները կը ներկայացնէ՝ «Կովկասեան բարեկարգութեան Ուսումնարանի Հայոց Տփլիսայ», 2831, էջ 236—84): Յովհ. Կարբեցի յետոյ կաթողիկոս 1880 լոյս. 2ին Տփլիսի առաջնորդ գալով՝ գաղոցին համար փաստակար գործունէութիւն մ'ունեցաւ: Ենամանակը դարձեց իբրեւ եկեղեցականութեան, գաղոցն ալ պարզ՝ «Վարժարան Նիմիածնի ի Տփլիս» կ'ուզէր ճանաչալ որով կրկին փակուեցաւ գաղոցը: Ըսոր հետեւութեամբ կազմուեցաւ Կուսակալին հրամանով՝ «Բարեկարգութեան» յանձնաժողովը (իւր ծրագիրը՝ էջ 242 եւն), որ միայն Կարբեցի 1831ին կաթողիկոս ընտրուելուն եւ Պատկիւի ալ հետեւալով՝ կրցաւ իբրեք տակաւ կարգի բերել: Այսու հանգիստ «Ուսումնարանը 1832—6 թուին» (էջ 256—69) իւր իւր, անբնդհատ կուրսի ունենալով Հոգեւոր վարչութեան հետ: Կաթողիկոսը բոլորովին փակել կ'ուզէր եւ շինութիւնը ծախել (էջ 267) տպարանն ալ 1831ին յանձնուեցաւ Երեմկոյ Արքեպիսկոպի: Արքեպի 1834ին ալ Ողբն կուսակալին հրամանով փակուեցաւ Անդրկովկասի բոլոր՝ Մատառ Պարոյրները (ցուցակ էջ 271—75): Ընդ ամենը թուով 599, որոնց միայն 108 Հայոց, 24 Վրաց, մնացեալը մահմաականաց անչան գաղոցներ: Հայ վարժարանը 1767 աշակերտ ունէին այն ատեն: Ներսիսեանն ալ 1836ին գոցուեցաւ վերջապէս, եւ միայն իբր «անմիաբան» կրցաւ բացուիլ վարչական նոր օրինաց հիման վրայ:

Ասկէ ետքը «Ներսիսեան վարժարանը արդէս Սեմինարի կամ Թեմական Զոգեւոր Դպրոցը» (Գլ. Ե., էջ 285—434) միայն կրնար գլուխութիւն ունենալ: Պորժենիայի նոր օրինաց հիման վրայ 1837 փետ. 22ին կաղանկարուեցաւ Եղմիածնի Սեմինար, որ «Բարեկարգութեան» ժողովը արականելով՝ նոյն տարւոյ Յուլիոս 1ին հրատարակեց ուսումնարանի իբր «Սեմինարի» եւ Օգոստ. 23ին բացաւ: Այս ժամանակին կալ ուսուցչաց ցուցակ մը եւ դասընթացքի կարգը (էջ 303—4): Սակայն Ներսէս գաղթած չէր հոգ տանելէն իւր գաղոցին մասին, ինչպէս՝ բացի բաղամիտ թղթերէ՝ կը ցուցնէ իւր երկայն «Դողդեհ» առ Բլազով նախաբար 1837 Մայիս 12 թուականաւ (Որ. 1141 էջ 325—63), որ միանգամայն գաղոցին պատմութիւնն մըն է սկզբանէ. ասկէ օրինակութիւն մ'ալ մեր մասեւնագրարան կայ (տես «Յուլիոս» էջ 341): Ցաւ տարի մինչեւ 1846՝ տեսնել այս վիճակն իբրեւ «Սեմինարի»՝ կարագեալ արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեան օրով եւ վարչութեամբ Յովսէփայ Օրբելի, մինչեւ որ Ներսէս Ե. Կաթողիկոս ըլլալով՝ 1847ին «Վերադնունելութեան ժողով» մը գրաւ՝ գործերը քննելու եւ հայտնիները տեսնելու համար: Ժողովին ընդարձակ տեղեկագրէն ծիւղերը յիշեալ տասնամեայ ջրմանի վիճակն մ գիտեցիր (էջ 385—431), ինչպէս նաեւ ուսուցչաց խմբին մասին տեղեկութիւններ եւն: Ցպարանը որ 1830ին գաղթած էր գործելէն, 1842ին կրկին սկսաւ աշխատիլ, ուր լոյս տեսան (1842—6) ի միջի այլոց Զաւրկեանցի ճանապարհորդութիւնը, Պատմութիւն Հայոց եւն,

բայ ասորի 1846—7ին Ռուսահայոց անդամակի
թերթը «Կովկաս» (էջ 431—4):

Ար մնայ միայն վեցերորդ եւ հասորին վեր-
ջին գլուխը՝ «Կերտեա Ե. կիթ. Եւ իւր Ռուսմա-
րանը» (էջ 435—94): Յփոխ 1847ին քոյերա տի-
րեղով՝ Կերտեա նախ արականը ուսուցիչներն ու ա-
շակերտները եւ դպրոցը իսկ մնաց միջին յաջորդ
տարւոյ Յունիս ամիսը: Այս միջինը հիմնել Կեր-
տեա «Լոգաբարձուաց» ժողովն (էջ 438—40), որ
նոր կանոնադրութիւն մը ծրարեց (էջ 441—45)
եւ ուրիշ պատրաստութիւններ տեսաւ: Դպրոցը
կրկին բացուեցաւ 113 աշակերտով 1848 Սեպտ.
5ին, որ առթիւ «Բան հանդիսաւոր» (այս. էջ
449—52) խօսեցաւ Կարապետ վրդ. Հասնազարեան
վերջին, որ պլլուստ ալ ծանօթ անհնաւորու-
թիւն մըն է՝ իրեն հրատարակել պատմաբան ի
տարիք եւ հիմնող Նուպար — Հասնազարեան վար-
ժարանի ի Վ. Պոլսի, կարգուած էր վերառեալ
վարժարանին (էջ 455 եւն), բայց երկու չկեցաւ:
1850ին Յռմակաւան փոխելովն, Դպրոցին համար
այս ժամանակ բազմութիւն նոր կանոնադրութիւն
ներ կազմուեցան, որոնցմէ չորս ծրագիր լայս
տեսած են զորին մէջ (էջ 459—67): Պետրոս
Հանեանց միայն 40—50 որ կարճատեւ տեսու-
թիւն ժողով (էջ 467 եւն) որ բնական է որչ
արդիւնք մը չէր կրնար ունենալ: Այն ետք կու-
բայ «Յռմակաւան» Տէր Գարեգիւ Քասնաշայի
Պատկանեան» (էջ 473 եւն): Այս 1850 տարիով
կը փակուի գիրքը՝ թղթակցութեամբ Դաւթի
Խերդկեանց, Յակոբայ Կարինեանց եւ Միքայէլի
Պատկանեանց, որոնց կից է ծրագիր մ'ալ կանո-
նադրութեան (էջ 481—4) եւ նման թղթերով:
Նոյն տարին աշակերտութիւն էր 300, դպրոցի
ծախքը 2600 ռուբլ.: Պատմութեան շարունակու-
թիւնը պիտի բերէ դրոշմայ երկրորդ հատորը:
Գիրքը նախաւած է, ինչպէս նախան էր,
Կերտեա Ե. յիշատակին: Ճակատք կը զարգարէ
դպրոցին սկզբնական շէնքին նկարը, մէջն ալ կան
զարմաւալ երկու յատակածներ՝ դպրոցի ստորին
եւ վերին յարկերուն: Գարմաւ նկարներ՝ Կերտեա
Ե. կիթ., Եփրեմայ եւ Յովհ. Կարեցի կաթողի-
կոսաց, Կերտեա ալ երկրիկեան նմանահանութիւն մը
խոյզեր կոնգակի Կերտեա Ե. (1852 Սեպտ. 26 թուա-
կանս) ուղղուած Դաւթի թաժամեանց, Դաւթի
Խերդկեանց եւ Գերբը Ռուսահայոց — Մանգի-
նեանց հոգաբարձուներուն: Նկարները Մոսկուա
պապարուած են Գր. Զանգեանցի ինժանի:

Հ. Յ. Տ.

ՄԱՐԿԱՐԿ

ՆԱԲ ՀՐԱՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

17. ADOLPHE D'AVRIL. — Relations de l'évêque de Sidon. — Les Jacobites. — Rapport sur les deux patriarches arméniens et leur nation: «Revue de l'Orient chrétien». III. (1898), Nr. 2, P. 200—18, Nr. 3, p. 328—34.

18. C. OLYNTHUS GREGORY. — The Sultan's Man-
date, an Armenian Romance. London 1898. 8° pp. 442.
19. H. MAPP'F. Ана, столица древней Армении, Москва, 1898
(Նախ ի գիրք Երտոսյա Սոսոյսի Армянская, 200 годами,
էջ 197—222). — H. MAPP'F. Этнология древних терри-
торий Армянского феодального строя. Petersburg. 1898, 8°
pp. 12, (Նախ ի գիրք) Занесено восточ. общ. д. изд.
русск. арх. Общ. XI, 165—174.) — Միջնալ կատարած-
ներ նոյն տեղը, XI, 298—304.
20. M. STRECK. — Das Gebiet der heutigen Land-
schaften Armenien, Kurdistan u. Westpersiens nach
den babylonisch-assyrischen Keilschriften, Ի թիւ-
թիւ Zeitschrift für Assyriologie, ed. Carl Bezold,
Weimar, XIII. 1 Hft (1898, Sept.) p. 56—110.
21. REPORT of a Conference held in St. Mark's Town
Hall (19. May 1897). London 8° pp. 40, Pl. 2 —
HANDBOOK of the National Conference of British
Societies working for the relief of Armenian Distress,
meeting at Cardiff (22—24 Sept. 1898.) Carnovon 8°
pp. 31, Ill. 2 — PROCEEDINGS of the Conference . .
held in Cardiff etc. Bongan, 8° pp. 23.
22. ՍԵԻՐԱՅԵԱՆ ԵՊԳ. ԱՐԻՍՏԱՅԵԱՆ, Յովհաննէս եպիս-
կոպոս Երեւանի նահանգի Կենսագրութիւնը: Պետրո.
1898, տպ. Յ. Բ. Լիւնցման փոքր 8°, էջ 262+2:
Գինն է 1 ռուբլ.:
23. ՆՐԻՅԵԱՆ Դ. ԱՂԵՍԵԱՆ, Պատմութիւն 75ամեայ
գործիքեան Ներքսեան կայոց հոգեւոր Դպրոցի ող ի
• Թիֆլիզ (1824—1899): Կատող Ս. (1894—1895):
Վեց պատկերով: Հրատարակութիւն Հոգաբարձու-
թեան Դպրոցի: Տիֆլ. տպ. Յ. Մարտ 1898, Մեծ ֆ
էջ 436: Գինն է 2 ռուբլ.:
24. CONYBEARE F. C. The Armenian Canons of St. Sahak
Catholics of Armenia (390—439 A. D.), Ի թիւթիւն
«American Journal of Theology», 1898, Dec. p. 828—
848.
25. CONYBEARE F. C., HARRIS RENDEL J., and
LEWIS SMITH A., The Story of Ahikar from the
Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and
Slavonic Versions. London 1898, 8° pp. LXXXVII+
182+74.
26. ԹԵՂԵԱՆ Ե. Զերական-Հոնքեցարսն: Մանկա-
պարտէզներու եւ Ժողովներու նամար. Վ. Պոլսի,
Տպ. Յ. Մարտ. 1898. 8° 32. Գինն է 2 ռուբլ.:
27. Կ. Ա. ՊԱՐՈՆԵԱՆ՝ համազգային օրացոյց Առեւտրի
Որոշանոցին (ամսագր): Վ. Պոլսի. Տպ. Յ. Մարտ.
1899: Փոքր 16° 80. Գինն է 40 փարս:
28. Գ. ՊԱՂՅԱՆՈՒԹԵԱՆ — Նոյնն ընդարձակ. Վ. Պոլսի
1899, Փոքր 16° 304: Գինն է 100 փարս:

17. Adolphe d'Avril. Relations de l'évêque de Sidon. Les Jacobites. Rapport sur les deux patriarches arméniens et leur nation.

Այս պիտի իւր կարեւորութեան որ մեծ բան մը
չէ, որչափ ամբողջութեան համար կը յիշեցը յո-
գուածս, որ Գաղղիէէն թարգմանութիւն է հին
Ժ.Ձ. գաղտնի տեղեկատու ընդարձակ նամակի
եւ, Նամակին գրողն է Սիգանի եպիսկոպոս Lénard
Abel, որ Սեբաստա Ե. քահանայապետին կողմէն
նախկին խաբուած էր Արեւելք, եկեղեցեաց
միութեան գործոյն յաջորդութեան համար: Նախ-
քաղ 1587 տարւոյ Ապրիլի 19 թուականու կը
գրէ այս տեղեկութիւնները, որոնց վերջին մասն
ամբողջովն կայոց եկեղեցւոյ մասին է: Գրութիւնը
նախնաբար խոսքերէն լեզուաւ գրուած եւ շատոնց
արդէն լայս տեսած էր. (S. Baluzzi Tutelensis Mis-